

Nina JUZWA

Marek WENKLAR

DZIELNICE GINĄCEGO PRZEMYSŁU - PROBLEM I WYZWANIE DLA POLITYKI ROZWOJU PRZESTRZENNEGO MIAST PRZEMYSŁOWYCH GÓRNEGO ŚLĄSKA

Streszczenie. Opracowanie dotyczy możliwości przekształceń terenów przemysłu w województwie katowickim. Podstawą były badania własne prowadzone na terenie miast aglomeracji górnośląskiej, studia literatury tematu oraz obserwacje operacji planistycznych, których celem była odnowa środowiska miejskiego tradycyjnych regionów przemysłowych: Nord-Pas du Calais, aglomeracji St. Etienne i Lyonu, konurbacji Manchesteru, regionu Bitterfeld - Dessau. Ilustracją rozważań są dwa miasta województwa katowickiego: Bytom i Trzebinia.

THE CHALLENGE OF INDUSTRIAL LOCATION CHANGES FOR THE HUMAN WELFARE IN THE OLD INDUSTRIAL CITIES

Summary. The paper refers to the phenomenon of linking the processes of concentration the old industrial plants and the recently industrial-development planning concerning the derelicted industry - and settlement areas, to the problem of revitalisation of the human environment in the old industrial cities. Information on the theme comes from analysis of industrial development patterns in the Upper Silesia cities and from observations and studies of papers related to environmental policy and industrial - development planning.

Wiek XIX stał się początkiem gwałtownej urbanizacji regionów zasobnych w złoża węgla kamiennego. W drugiej połowie XVIII wieku na terenach wiejskich, obok istniejących miast, zaczęły powstawać kopalnie, które z wolna obrastały innym przemysłem i osadami mieszkalnymi, tzw. osiedlami patronackimi. W miarę rozwoju urbanizacji zespoły te wrosły w strukturę przestrzenną sąsiadujących z nimi miast.

Przemysł przez wiele dziesiątków lat traktował środowisko zarówno jako źródło surowców, jak i miejsce składowania ubocznych efektów produkcji. Konsekwencjami były:

zanieczyszczona atmosfera, zatrute wody, rosnące góry odpadów przemysłowych, umierające lasy. To właśnie przemysł z wszystkimi konsekwencjami swej działalności kształtował charakterystyczny „image” historycznych centrów przemysłu; Zagłębia Ruhry, płn.-zach. Anglii, le Nord-Pas de Calais, Górnego Śląska...

W krajach Europy Zachodniej, rozwijana w latach powojennych koncepcja „welfare state” - „państwa dobrobytu”, rosnąca rola czynników społecznych i ekologicznych w planowaniu przestrzennym oraz skok postępu w technice i technologii produkcji, jaki nastąpił w latach siedemdziesiątych, zmieniły tradycyjny obraz przestrzenny regionów przemysłowych (Juzwa 1988). Jednak pomimo wzrastającego znaczenia liczby miejsc pracy w usługach, rozwój przemysłu i sposób jego organizacji przestrzennej nadal pozostają w centrum problematyki wzrostu gospodarczego kraju, a tym samym w centrum problematyki rozwoju przestrzennego regionów i miast (Chapman 1989).

Hasło „przemysł” w planowaniu przestrzennym oznacza tam problemy związane z:

- lokalizacją przemysłu nowego,
- przekształcaniem terenów/obiektów przemysłu ginącego.

Generalnie biorąc, w krajach o gospodarce rynkowej planowanie przestrzenne przemysłu jest odpowiedzią agend władzy publicznej na inicjatywę inwestorów prywatnych. I skupia się ono wokół pytań o możliwość tworzenia nowych miejsc pracy oraz o uwarunkowania lokalizacyjne, które zadowalałyby obie negocjujące strony. Współczesny przemysł, zwany często „food loose” z uwagi na znaczną swobodę w wyborze lokalizacji, nadal chętnie korzysta z terenów dobrze wyposażonych w infrastrukturę techniczną, jednak dla powodzenia nowych operacji inwestycyjnych coraz większego znaczenia nabiera jakość środowiska naturalnego miejsca lokalizacji i jego otoczenia. Są to oczekiwania inwestorów oraz wysoko kwalifikowanej kadry współczesnego przemysłu (Chapman 1989, Benko 1991).

Przebudowa terenów i obiektów oraz regeneracja środowiska zniszczonego przez działalność produkcyjną stały się obecnie jednym z głównych celów polityki miejskiej (Chapman 1989, Erneq 1993). Upadek tradycyjnego przemysłu, rozpoczęty we wczesnych latach siedemdziesiątych, spowodował włączenie tej problematyki w ogólny nurt odnowy środowiska miejskiego. W literaturze pojawił się nowy termin na określenie terenów ginącego zakładu przemysłowego; „direlicted area” (ang.) lub „la friche industrielle” (franc.), nawiązują

one do rolnictwa, do ziemi nie kultywowanej, nie dającej płodów (Chapman 1989, Ernecq 1993) - polskim odpowiednikiem mógłby być „ugór przemysłowy”.

W zachodnioeuropejskich koncepcjach odnowy miast chodzi przede wszystkim o poprawę warunków życia, stworzenie nowych miejsc pracy w mieście, ale również o możliwość ponownego wykorzystania zdegradowanych terenów i obiektów przemysłowych. Tereny ugorów przemysłowych stają się miejscem lokalizacji dla nowych inwestycji, a zatem stwarzają one szansę nowego rozwoju dla nadmiernie słoczonych obszarów śródmiejskich. Warunkiem sukcesu tych zakrojonych na szeroką skalę operacji jest aktywna polityka władz lokalnych wspierana przez inicjatywy rządowe oraz współdziałanie inwestorów prywatnych z sektorem publicznym.

Od połowy lat siedemdziesiątych na szczeblu rządowym tworzone są programy dotyczące odnowy środowiska miejskiego, które zapewniają infrastrukturę organizacyjną i finansową, niezbędną dla realizacji dużych operacji planistycznych oraz stwarzają system „zachęt” dla inwestorów prywatnych. W niektórych przypadkach są także narzędziem koordynującym zakres kompetencji na szczeblu gmina - miasto - region (Kamiński 1993). Pomimo różnic pomiędzy programami francuskimi i angielskimi, ta ostatnia zasada występuje zawsze (Juzwa 1993).

W regionach przemysłowych krajów postsocjalistycznych, pomimo 40-letniego istnienia wieloszczeblowego systemu planowania, centralnie sterowana polityka szybkiego sukcesu gospodarczego akceptowała żywiołowość procesów uprzemysłowienia i urbanizacji. W zestawieniu z historycznym nawarstwieniem skutków eksploatacji środowiska doprowadziło to do stanu, który w latach osiemdziesiątych pozwalał na ocenę górnośląskiej aglomeracji przemysłowej jako jednego z najbardziej zdegradowanych regionów świata.

Administracyjnie aglomeracja górnośląska leży w województwie katowickim i obejmuje około 1200 km² obszaru, 14 miast (ok.30% pow. województwa). W 1991 r. województwo posiadało 4 mln mieszkańców, z czego 2,24 mln, to mieszkańcy aglomeracji. W porównaniu do innych metropolii, ten zurbanizowany obszar nie jest gęsto zaludniony, wartość ta wzrasta w kierunku dośrodkowym od 3 tys. do 6 tys. mieszkańców na km². Charakterystyczne przemieszanie terenów mieszkaniowych, przemysłu i wysypisk odpadów zdominowane jest przez przemysł ciężki i kopalnie węgla kamiennego. Około 25% obszarów zabudowanych pozostaje w rękach przemysłu. Obszary zdegradowane przez produkcję stanowią 9%

powierzchni aglomeracji. Do dzisiaj 3/4 zatrudnionych nadal pracuje dla sektora publicznego, dla porównania - w Polsce połowa zatrudnionych pracuje dla sektora prywatnego. W latach osiemdziesiątych cyfry dotyczące przemysłów najbardziej uciążliwych dla województwa kształtowały się następująco: przemysł węglowy - 4.363 ha (28% pow. zainwestowania przemysłowego), przemysł energetyczny 1.537 ha (10,9%), hutnictwo i przemysł metali nieżelaznych 3.780 ha (24,7%). W efekcie spadku nakładów inwestycyjnych (wyższym niż przeciętnie w Polsce) średni współczynnik amortyzacji w sektorze przemysłowym spadł do poziomu 56%, a dla najstarszych zakładów powyżej 80% (Profil ...1993).

Współczesne zmiany społeczne, polityczne i gospodarcze naszej części Europy sprawiają, że ten właśnie obszar i te właśnie przemysły, które dotąd były podstawowym źródłem surowców dla polskiej gospodarki, dzisiaj stają się miejscami najbardziej podatnymi na działania recesji gospodarczej. W strukturze gospodarczej aglomeracji dominują bowiem najbardziej podatne na recesję wielkie zakłady przemysłu podstawowego, zatrudniające zwykle po kilka tysięcy osób. Większość ma rodowód stuletni lub jeszcze starszy, wiele posiada przestarzałą i energochłonną technologię. Jak się szacuje, ok 70% wymaga restrukturyzacji... Wiele terenów już dzisiaj jest potencjalnym ugiem przemysłowym. Tę bardzo ogólnie zarysowaną sytuację spróbujmy przybliżyć na przykładach.

Przykład 1

BYTOM: 8258 km², 233 tys. mieszkańców, ok 25% terenów zainwestowania miejskiego stanowi przemysł, który zatrudnia 55% pracujących (rys. 1-4). Miasto o historycznym rodowodzie, usytuowane na płn. centralnej części aglomeracji górnośląskiej. Rozwój zawdzięcza złożom srebra, ołowiu, cynku i węgla kamiennego. Pierwsze kopalnie powstały tu u schyłku XVIII wieku. Zlokalizowane wokół starego grodu, obrastające innym przemysłem, który korzystał z bliskości źródła energii - węgla, z czasem wrosły w miasto. Niektóre stare obiekty przemysłowe, jak łaźnie kopalniane, hale warsztatów, wraz z zespołami osiedli patronackich tzw. „familoków”, są pięknymi symbolami historii ziemi śląskiej.

Dzisiaj kopalnie, które niegdyś były głównym czynnikiem rozwoju, przyciągającym inne przemysły i migracje ludności - są przyczyną zniszczenia wielkiej części wartościowej zabudowy miejskiej oraz degradacji środowiska. Dzisiaj, właśnie w Bytomiu toczy się roz-

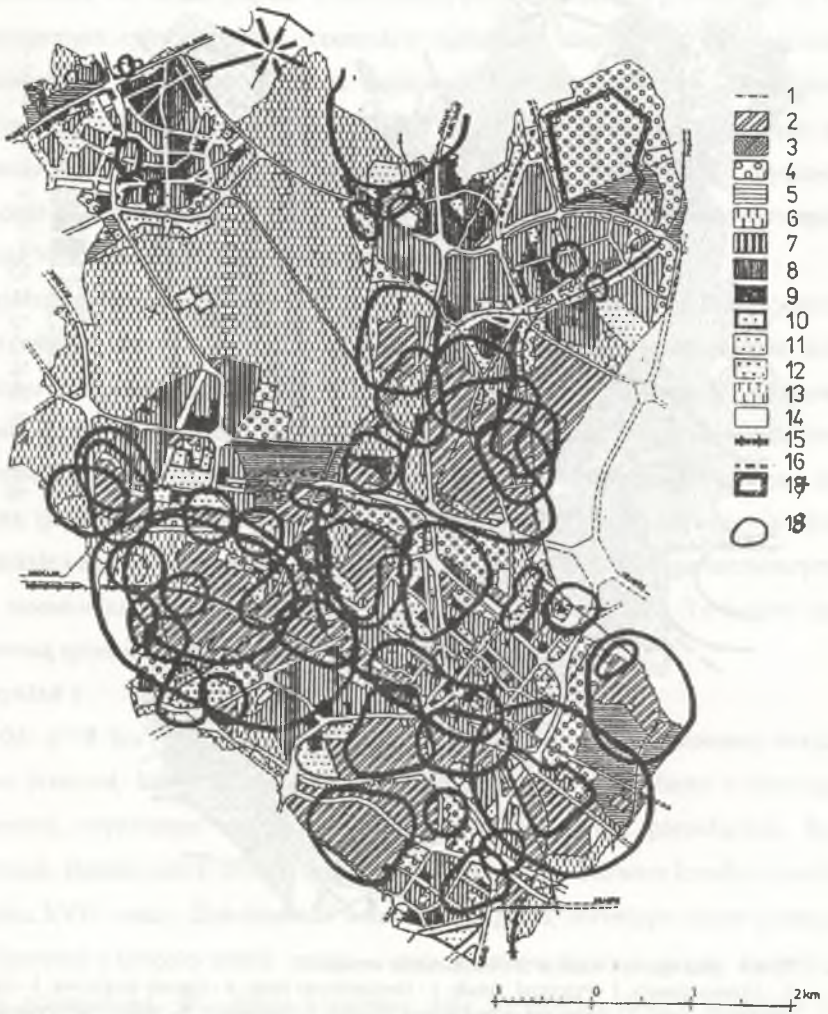

Rys. 1. Bytom , plan ogólny - Analiza zanieczyszczenia atmosfery

1 - Granica miasta, 2 - Przemysł, składy, 3 - Gospodarstwa rolne, 4 - Ogrody działkowe, 5 - Uprawy polowe, 6 - Lasy, 7 - Zabudowa mieszkaniowa wysokiej intensywności, 8 - niskiej intensywności, 9 - Usługi, 10 - Usługi z zielenią, 11 - Parki i zieleńce, 12 - Cmentarze, 13 - Zieleń nieurządzona, 14 - Tereny komunikacji, 15 - Koleje PKP, 16 - Koleje SKR, 17 - Tereny rozwojowe, 18 - Sumaryczna wielokrotność przekroczenia norm zanieczyszczenia atmosfery 30-120 X, 19 - Indeks zanieczyszczenia atmosfery 186-384

Fig. 1. Bytom - General plan - Analysis of air pollution

1. Town boundary, 2. Industry, store, 3. Farmsteads, 4. Allotment gardens, 5. Field culture, 6. Forests, 7. High intensive habitation building, 8. Low intensive habitation building, 9. Service, 10. Service and greens, 11. Parks and green areas, 12. Cemeteries, 13. Greens, 14. Communication areas, 15. PKP railway, 16. SKR railway, 17. Development areas, 18. Total multiple break of air pollution standards 30 - 120 X, 19. Air pollution index 186 - 384

Rys. 2. Bytom - Strefy ochronne przemyslu

1-17 wy rys.6, 18 - Zasięg normatywnych stref ochronnych przemyslu

Fig. 2. Bytom - Industry protection areas

1-17 from fig. no 6, 18. Range of standard industry protection areas

Rys. 3. Bytom - Przekształcenia przemysłu - Analiza otoczenia zakładów przemysłowych 1-17 wg rys. 6, 18 - Otoczenie przekształcanych kopalń węgla kamiennego: 1. KWK Powstańców Śląskich-Ruch I, 2. KWK Powstańców Śląskich Ruch-II, 3. KWK Miechowice, 4. KWK Miechowice-Szyb północny, 5. KWK Rozbark-Ruch I, 19 - Otoczenie likwidowanych zakładów hutniczych

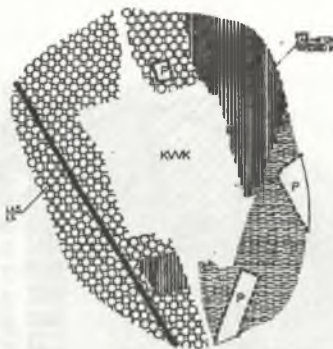
Fig. 3. Bytom - Industry conversion - Analysis of industrial plants surroundings

1-17 from fig. no 6.

18. Surroundings of coal - mines which are converted.

1. Powstańców Śląskich - Ruch I. 2. Powstańców Śląskich - Ruch II, 3. Miechowice, 4. Miechowice,

5. Rozbark. - Ruch I. 19. Surroundings of metallurgical plants which are liquidated

1 KWK POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH RUCH I

2 KWK POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH RUCH II

3 KWK MIECHOWICE

4 KWK MIECHOWICE SZYB PÓŁNOCNY

5 KWK ROZBARK RUCH I

Rys. 4. Bytom - Analiza otoczenia przekształcanych kopalń węgla kamiennego

1 - Kopalnia, 2 - Przemysł, 3 - Mieszkania-usługi, 4 - Zielen-sport, 5 - Lasy, 6 - Nieużytki, 7 - Woda, 8 - Rolnictwo, 9 - Drogi, 10 - Koleje

Fig. 4. Bytom - Surroundings analysis of converted coal - mines

1. Coal- mine, 2. Industry, 3. Dwelling - services, 4. Greens - sport, 5. Forests, 6. Waste land, 7. Water, 8. Agriculture, 9. Roads, 10. Railways

paczliwy spór mieszkańców o powstrzymanie likwidacji XIX-wiecznej huty „Bobrek”, przestarzałej technologicznie, usytuowanej w bezpośrednim sąsiedztwie zabudowy mieszkaniowej.

Analiza terenów lokalizacji kopalń pozwala na wyodrębnienie w strukturze miasta historycznych dzielnic przemysłowo-mieszkaniowych. Kopalnie „obróśnięte” innym przemysłem oraz zabudową mieszkaniową - osiedlami patronackimi - najczęściej - z jednej strony dotykają terenów zdegradowanych przez produkcję, z drugiej terenów śródmieścia.

Problem przemysłu zanikającego najłatwiej przedstawić tu można na przykładzie górnictwa („Studium.....”1986-1988). Opierając się na branżowych prognozach rozwoju, wskazać można kierunki wyczerpywania się złoża, biegnące wzdłuż płn.-wsch. granic aglomeracji. Należy się spodziewać, że w okresie najbliższych 15-20 lat, w szesnastu spośród 67 kopalń województwa wydobycie węgla maleć będzie aż do wyczerpania. Dwie wyeksploatowane kopalnie znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie Bytomia, trzy w jego granicach. Wraz z zamknięciem pól eksploatacji górniczej w mieście zmniejszy się o 1/3 wielkość terenów przemysłowych, nie licząc terenów zwałowiska, bocznic kolejowych, hałd, nieużytków itp. Następnym będzie:

- konieczność stworzenia nowych miejsc pracy (w skali województwa ok. 90 tys. osób zatrudniają kopalnie „zanikające”),
- powstanie ugorów przemysłowych, obejmujące zamknięte kopalnie lub inne tereny/obiekty przemysłu ginącego, wraz z otoczeniem,
- możliwość wykorzystania zwolnionych terenów dla nowych funkcji związanych z odnową środowiska naturalnego, stworzenia warunków, które przyciągałyby nowoczesny przemysł.

Przykład 2

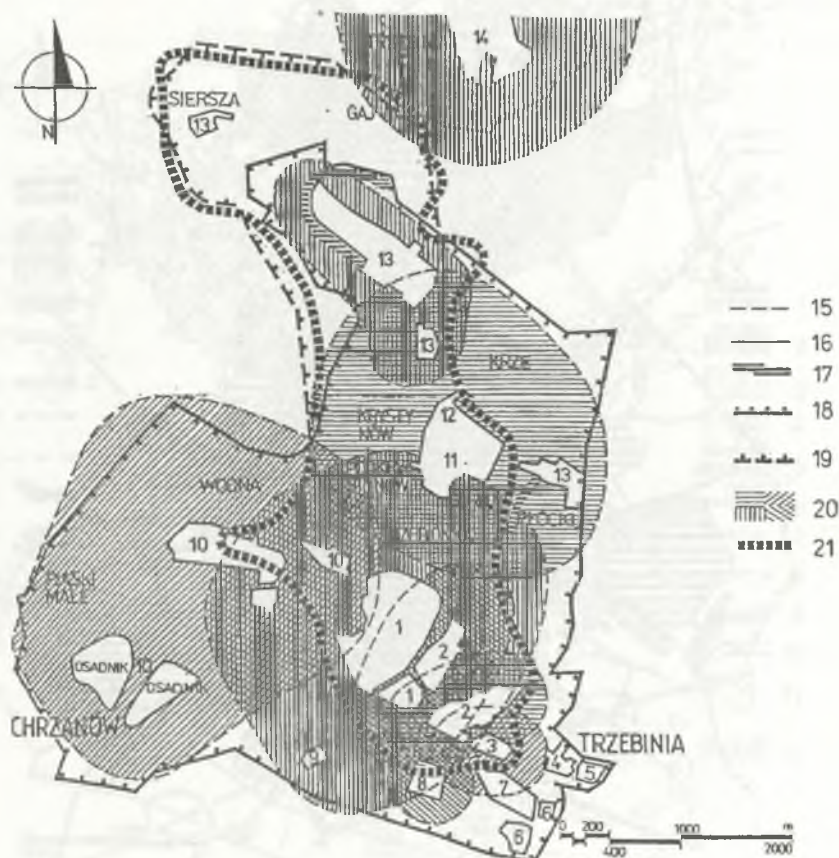
TRZEBINIA: ok. 28 tys. mieszkańców, 16 dużych zakładów przemysłu podstawowego: kopalnie, rafineria nafty, elektrownia, zakłady metalurgiczne i inne (rys. 5 - 9). Miasto niewielkie, usytuowane na trasie Katowice - Kraków. Od wschodu graniczy z obrzeżem górnoląskiej aglomeracji przemysłowej, od wschodu z terenami jurajskiego parku narodowego. W pagórkowatym, zazielenionym terenie przeważa zabudowa zagrodowa, z którą niezwykle brutalnie kontrastują wielkie obiekty i tereny przemysłowe.

Rys. 5. Trzebinia - Analiza zanieczyszczeń atmosfery

1 - Rafineria nafty, 2 - Zakłady metalurgiczne, 3 - Gumownia, 4 - Zakłady przemysłu tłuszczowego
 5 - Wytwórnia mas bitumicznych, 6 - Zakłady „Prodrzyn”, 7 - Warsztaty kolejowe, 8 - Elektrociepłownia, 9 - Cegielnia, 10 - Zakłady górnicze, 11 - Zakłady materiałów ogniotrwałych, 12 - Zakłady „Izolacja”, 13 - Kopalnia węgla kamiennego, 14 - Elektrownia, 15 - Tereny przemysłu, 16 - Tereny mieszkaniowe, 17 - Lasy, 18 - Tereny kolei, 19 - Granica strefy ochronnej, 20 - Korykta granicy strefy, 21 - Strefa ochronna elektrowni, 22 - Indeks zanieczyszczeń - misja sumaryczna, 23 - Imisja przemysłowa, 24 - Imisja komunalna, 25 - Imisja komunalna

Fig. 5. Trzebinia - Analysis of air pollution 1. Petroleum refinery, 2. Metallurgical plant, 3. Industrial plant, 4. Fatty industry, 5. Bituminous mass plant, 6. „Prodrzyn” plant, 7. Railway workshop, 8. Thermal-electric power station, 9. Brickyard, 10. Mining plant, 11. Refractorines materials plant, 12. „Izolacja” plant, 13. Coal mine, 14. Power plant, 15. Industry areas, 16. Dwelling areas, 17. Forests, 18. Railway areas, 19. Limit of protection area, 20. Correction of zone boundary, 21. Power plant protection area, 21. Index of pollution -total emission, 23. Industrial emission, 24. Urban emission, 25. Urban emission

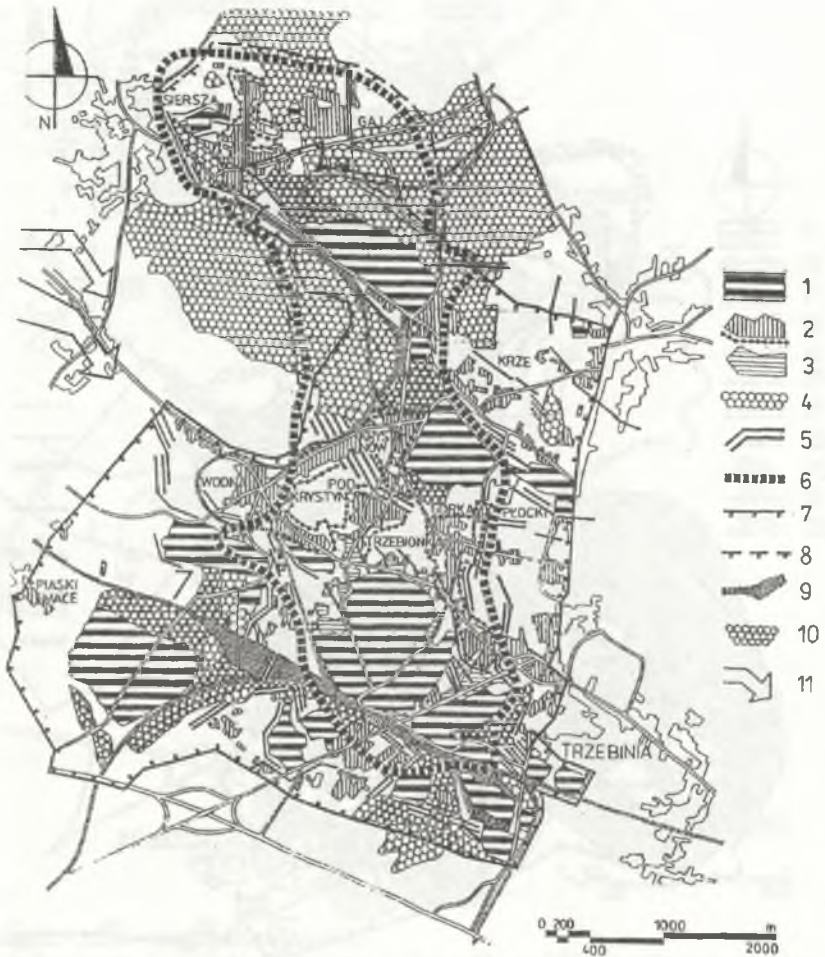

Rys. 6. Trzebinia - Strefa ochronna przemysłu

1-14 wg rys. 1, 15 - Granice stref normatywnych, 16 - Granice zakładów przemysłowych, 17 - Zieleni ochronna, 18 - Granica wspólnej strefy ochronnej przemysłu, 19 - Korekta przebiegu strefy, 20 - Zakresy normatywnych stref ochronnych, 21 - Imisja przemysłowa

Fig. 6. Trzebinia - Industry protection area

1 - 14 from fig. no 1; 15. Boundries of standard zones. 16. Industrial plants boundry, 17. Protection greens, 18. Boundry of common industry protection area, 19. Correction of zone course, 20. Scopes of standard protection areas, 21. Industrial emission

Rys. 7. Trzebinia - Schemat przekształceń - wariant I

1 - Tereny przemysłu, 2 - Zabudowa mieszkaniowa - pożądana zmiana funkcji, 3 - Zabudowa mieszkaniowa - do likwidacji, 4 - Lasy istniejące, 5 - Projektowane pasy ochronne, 6 - Imisja przemysłowa, 7 - Granica strefy ochronnej, 8 - Zmodyfikowana granica strefy ochronnej, 9 - Tereny kolejowe, 10 - Projektowana rekultywacja, 11 - Kierunki przewietrzania

Fig. 7. Trzebinia - Conversion diagram - alternative 1

1. Industrial areas, 2. Habitable building - new - use needed, 3. Habitable housing - for liquidation, 4. Existing forests, 5. Planning protection zones, 6. Industrial emission, 7. Protection area boundary, 8. Modified boundary of protection area, 9. Railway areas, 10. Designing land reclamation, 11. Ventilation directions

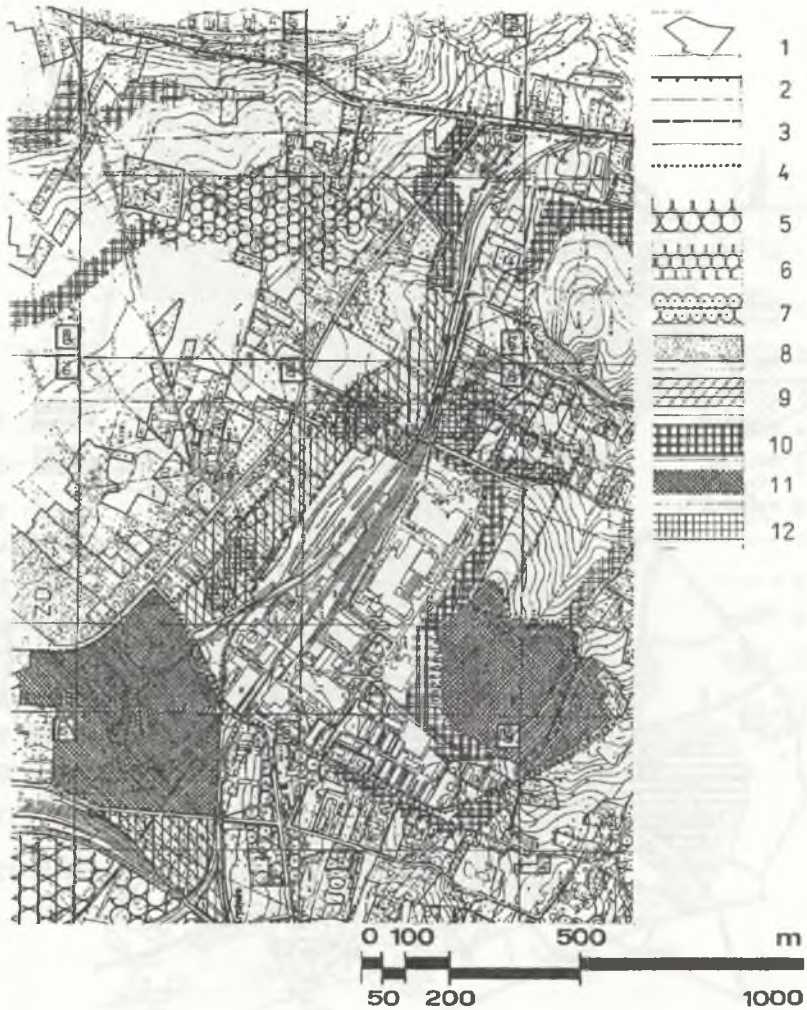

Rys. 8. Trzebinia - Schemat przekształceń - wariant II

1-4 i 6-11 wg rys. 3, 5 - Projektowana A - restrukturyzacja, B - likwidacja przemysłu uciążliwego, 12 - P - przemysł, O - osadniki, E - energetyka

Fig. 8. Trzebinia - conversion diagram - alternative 2

1-4 and 6-11 from fig. no 3; 5. Planning A - restructurisation, B - liquidation of noxiousness industry, 12. P - industry, O - decanters, E - power industry

Rys. 9. Trzebinia - Projekt zagospodarowania strefy ochronnej - fragment

- 1 - Zabudowa mieszkaniowa, 2 - Granica strefy ochronnej, 3 - Granica zakładów przemysłowych
- 4 - Granica bezpośredniego sąsiedztwa z uciążliwymi zakładami przemysłowymi, 5 - Lasy, 6 - Zadrzewienia, 7 - Starodrzew zabytkowy, 8 - Zieleni urządzona, 9 - Projektowane zalesienia, 10 - Projektowana zieleni izolacyjna, 11 - Projektowane rekultywacje, 12 - Tereny mieszkaniowe do likwidacji

Fig. 9. Trzebinia - Development project of protection area

1. Habitable building, 2. Protection area boundary, 3. Industrial plants boundary,
4. Direct neighbourhood boundary of noxiousness industrial plants, 5. Forests,
6. Stand density, 7. Unique mature forests, 8. Greens, 9. Afforestation planning,
10. Insulating greens planning, 11. Land reclamation planning, 12. Housing areas for liquidation

Badaniem objęto ok. 2200 ha terenu zainwestowania miejskiego, zamieszkałego przez 14 tys. osób. Trzecią część terenu zajmuje przemysł; 14 zakładów przemysłowych wraz z silnie rozbudowaną siecią bocznic kolejowych, resztę zajmuje zabudowa mieszkaniowa, z niewielkimi wyjątkami niska, zagrodowa, oraz lasy, pastwiska, pola uprawne. Niszczący wpływ technologii groźnych ekologicznie jaskrawo uwidacznia się w istniejącym drzewostanie. Część obiektów przemysłowych jest z końca XIX wieku, podobnie jak niewielkie enklawy starej przyfabrycznej zabudowy osiedlowej.

Ocena wpływu przemysłu na środowisko ukazała obraz pesymistyczny. Należy się bowiem spodziewać, że wewnątrz badanego obszaru, pomiędzy elektrownią od półn., zakładami materiałów ogniotrwałych, a rafinerią ropy naftowej od południa, łączna doza zanieczyszczeń jest większa od szkodliwej. Teren ten jest obecnie zamieszkały i stanowi prawie połowę wszystkich terenów mieszkaniowych Trzebinii. Zgodnie z obowiązującymi przepisami, należałoby doprowadzić do całkowitej likwidacji zabudowy mieszkaniowej, terenów upraw rolnych i ogrodnich.

Projekt, którego częścią były opisane badania, wymagał sporządzenia koncepcji systemu zieleni chroniącej od wpływu przemysłu i wspomagającej przewietrzanie terenów mieszkaniowych („Projekt...”1990). Studia przedprojektowe dotyczące badanego obszaru skłoniły autorów do przedstawienia władzom lokalnym projektu wymaganego zleceniem oraz dwu ofert, które mogły stworzyć podstawę do dyskusji nad dalszym rozwojem przestrzennym miasta i przemysłu :

- wariant I przewiduje pozostawienie terenów przemysłowych w dotychczasowej wielkości oraz częściową likwidację zabudowy mieszkaniowej (rys. 7),
- wariant II przewiduje pozostawienie terenów przemysłowych wzdłuż południowej trasy kolejowej oraz całkowitą likwidację istniejącego przemysłu o technologii szkodliwej, usytuowanego centralnie do terenów mieszkaniowych. Możliwe jest, oczywiście, wykorzystanie terenu/obiektów do stworzenia miejsc pracy nieuciążliwej dla otoczenia (rys. 8),
- wymagany zleceniem projekt systemu zieleni ochronnej potraktowano jako realizację pierwszego etapu działań porządkujących i regenerujących zniszczone środowisko.

Zmiany gospodarcze i polityczne, jakie nastąpiły po zakończeniu pracy (1990), mogą, oczywiście, podważyć niektóre wnioski, lecz nadal niekwestionowanym zarzutem pozostaje

sposób użytkowania terenu, procentowy udział przemysłu w ogólnej wielkości terenów zainwestowania miejskiego.

Przedstawione przykłady na pozór wydają się zupełnie odmienne. Łączy je miejsce lokalizacji - usytuowanie w regionie o starych tradycjach przemysłowych. Łączy je także konieczność dokonania przekształceń przestrzennych i funkcjonalnych, transformacji zbyt wielkich terenów przemysłu uciążliwego w stosunku do pozostałych elementów zagospodarowania. Ten warunek niezbędny dla harmonijnego rozwoju miasta jest niezależny od jego wielkości, od jego kształtu przestrzennego... Oba cytowane przykłady, świadomie różne w sensie sposobu zagospodarowania, mają zespół cech charakterystycznych także dla pozostałych miast przemysłowych województwa.

Zagospodarowanie ugorów przemysłowych, stworzenie nowych miejsc pracy, poprawa warunków zamieszkania i infrastruktury społecznej i wreszcie odnowa środowiska, tak aby stanowiło ono zachętę dla inwestycji nowoczesnego przemysłu - oto skrótowo przedstawione warunki odnowy miast przemysłowych. Są one równie ważne dla harmonijnego rozwoju Trzebinii - miasteczka usytuowanego w sielskim krajobrazie u podnóża parku jurajskiego, jak i dla Bytomia - miasta gęsto zaludnionego, o historycznych tradycjach i ciągle jeszcze widocznych śladach dawnej świetności.

Przekształcenia struktury przestrzennej regionu, którego rozwój przez dziesięciolecia oparty był na monokulturze górnictwa i przemysłu ciężkiego, wymagają nie tylko ogromnych nakładów finansowych, lecz także pokonania ogromnie trudnych barier społecznych. Wynikają one z braku zrozumienia zachodzących zmian wśród znacznej części społeczeństwa lokalnego, nie przygotowanego do zmiany zawodu, zmiany stylu życia, a także z dużej inercji czasowej, charakterystycznej dla wszelkich procesów modernizacji środowiska miejskiego. Wreszcie wynikają one z braku rządowej polityki odnowy miast oraz z braku przejrzystych mechanizmów współdziałania sektora publicznego i prywatnego w procesie inwestycyjnym.

Obserwacja problemów, jakie występują w rozwoju aglomeracji przemysłowo-miejskich Europy Zachodniej; Nord-Pas de Calais, Zagłębia Ruhry, Konurbacji Manchesteru, a także regionów przemysłowych dawnych Niemiec Wschodnich, wskazuje, że dla odnowy środowiska zdegradowanego głównym gwarantem sukcesu jest wykształcenie ram prawnych i organizacyjno-finansowych polityki miejskiej na szczeblu administracji rządowej. Ram, zapewniających współdziałanie sektora publicznego i prywatnego.

W kontekście doświadczeń zagranicznych oraz badań prowadzonych w miastach przemysłowych województwa katowickiego nasuwają się wnioski ogólne. Uzupełniają one wnioski wynikające bezpośrednio z cytowanych przykładów.

1. Odnowa środowiska miejskiego zniszczonego przez wieloletni żywiołowy rozwój monokultury gospodarczej jest integralną częścią programu restrukturyzacji regionu. Program tej odnowy wymaga działań planistycznych szeroko zakrojonych, opartych na gwarancjach rządowych oraz współdziałaniu lokalnych władz samorządowych i inwestorów prywatnych.

2. W polityce lokalnej odnowy miasta stare dzielnice przemysłowo-mieszaniowe są „punktami ciężkości” operacji planistycznych. Tereny ginącego przemysłu jutro mogą stać się ugorami przemysłowymi, lecz zregenerowane i wypełnione nową tkanką urbanistyczną mogą stać się szansą poprawy warunków pracy, mieszkania i środowiska naturalnego.

3. Istniejące zagraniczne przykłady programów odnowy środowiska miejskiego mogą być bardzo pomocne w tworzeniu ogólnych, metodycznych ram działania. Należy jednak unikać przenoszenia wprost gotowych wzorców. Planowanie przestrzeni jest bowiem zawsze bardzo blisko związane z kulturą, tradycją mieszkańców i ziemi, gdzie ma być realizowane.

Literatura

1. Benko G., *Geographie des technopoles*, Masson; Paris, Milan, Barcelone, Bonn 1991.
2. Chapman K., Humprys G., *Technical change and Industrial Policy*, Oxford, Blackwell 1989.
3. Juzwa N., *Kształtowanie przemysłu na obszarach intensywnie zurbanizowanych*, ZN Pol. Śl., s. Architektura, z. 8, Gliwice 1988.
4. Juzwa N., *Programy odnowy środowiska miejskiego - przykłady francuskie*, koreferat na Konferencję Programu „Sustainable Cities dla Aglomeracji Górnośląskiej”, Katowice 25-31.08.1993 (maszynopis).
5. Kamiński Z., *Prezentacja powiązań infrastruktury miejskiej ze środowiskiem*. Referat na Konferencję Programu „Sustainable Cities dla Aglomeracji Górnośląskiej”, Katowice 25-31.08.1993.
7. *Profil Ekologiczny. Praca zbiorowa na potrzeby Konferencji Programu „Sustainable Cities” dla Aglomeracji Górnośląskiej*, UNCHS, Katowice 1993.

8. Projekt zagospodarowania przestrzennego strefy ochronnej rejonu przemysłu w Trzebinii
Praca zbiorowa, zlecenie Biuro OPAM Katowice, WA Politechnika Śląska, 1987-1990.
9. Studium użytkowania terenów przemysłu na przykładzie wybranych kopalń województwa katowickiego, N.Juzwa, E., Szady, zlecenie Architekta Wojewódzkiego, ZUP TUP o/Katowice, 1986-1989.

Abstract

In socialist countries the economic and political changes of 1990s have influenced the decline of the large industrial areas based on the old technology. But it is the revitalisation of human environment which is now the basic task of the urban developing planning. For more vital presentation of the problem, two cities, two old industrial centres, developed in quite different urban structure, were chosen as examples.

BYTOM - a nineteenth-century city of a historical formed urban plan, situated in the central part of the silesian industrial agglomeration. One of the oldest mining centres of the region. Today 25% of the land-use are the industrial complexes. The iron foundries and other factories are clustered around the old coal minings, close to the historic core of the city.

TRZEBINIA - a small town beyond the boundaries of the metropolitan silesian region within the direct neighbourhoud of the picturesque National Park of Jura. The rural settlements are there mixed with large complexes of industry based on raw materials. In this rural landscape 40% of the land use area is occupied by heavy industry plants.

There are some common features of these quite different urban areas.

1. Theories of urban land-use have traditionally emphasized the key role of accesibility and transport costs. Therefore the industrial plant should cluster around cities with access to train, water transport, close to the coal minings, and close to the settlements.

2. The impact of industry are embraced with side-effect of externalities. Large quantities of pollution, chemical tips, slag heaps, dead rivers and damaging forests blighted the landscape within the settlement areas. The recently stagnation of the industry has minimized the pollution but the derelict areas still exist.

3. After the decline of 1990s various public bodies seek to promote a new development of these areas. The problem is the lack of appropriate programmes of urban or regional policy to try to stimulate the revitalisation process in accordance with various objectives. Generally they have been narrowed to a concern with raising unemployment and income levels.

The studies of evolution taking place in the historical areas of industry in the West European countries, prove that only a little part of old industrial buildings are used for the new technology. The redevelopment may have, for example, reduced the supply of cheap, rented property which is often used as a first home by new firm. It is quite a general rule, that the policies of local planning authorities strongly influence the spatial arrangement of new activities within a derelicted old-established industrial areas. In Britain a series of programmes have been made upon that problem during the 1980s. The policies are all relevant to the overall objective of creating an environment that is attractive to people and industry. These policies reflect a recognition that the problem is a matter of national, as well as of local concern.

For the deteriorated industry situated close to the settlement areas the most essential goal is to ensure that economic redevelopment is based upon ecological principles which acknowledge the limitations imposed by the physical environment and the obligation to revitalisation and protect it..... Despite its intuitive appeal, a seek to maximize human welfare provides a basis for local urban policy. Land-use planning, pollution control, environmental impact assesement legislation are the external pressures which limit at least some of the negative externalities associated with the industry and manufacturing. Overall, it is clear that the role of both, changes significantly as economy develops. Also technology has been evolving in such way that restrictions on localisation have gradually weakned.

These opportunities are, however, important for the policy-making concerning the old industrial - settlement areas. There are opportunities even within the modern industry movement to redevelop substantial areas of derelict land into modern industrial estate. Thus the problem should be regarded as a special case of land-use development-planning.